

SEHOVÁ JUTNI

Még egyszer Tandori Dezső költészetéről

Már az is kérdés lehet, érdemes-e Tandori Dezső költészetéről mint még ma is bővülő egészről gondolkodni, vagy inkább szerzteágazó kísérletekről, utakról és tévutakról érdemes-e beszélni, a jelentős állomásokra és felejtethető megállóhelyekre rámutatni. Meg tudná-e bárki is rajzolni az immár ötven éve, az 1968-as első kötettel indult költői pálya ívét vagy íveit, meg tudná-e bárki is fogalmazni, hogy ez a költészet honnan hová tart? Van-e centrum, van-e kiemelkedő kötet vagy valami olyasmi, ami szavatol az egységért és a kontinuitásért, és jelen vannak-e, mondjuk, az első kötetek a mai Tandori-olvasatunkban, vagy azok már csak történeti előzmények?

Annyi bizonyos, hogy még ma is szokás Tandori költészetét, sőt az egész életművét az első két kötete, a *Töredék Hamletnek* és az *Egy talált tárgy megtisztítása* miatt ünnepelni, szokás az életművet a második kötet után meghúzott határvonallal egyszerűen két korszakra osztani, és szokás elfeledkezni az utóbbi másfél évtized könyveiről, különösen a legutolsókról. A költő maga viszont sokat tett (próbált tenni) azért, hogy ez épp fordítva legyen: az első köteteket átírta, kommentálta, volt, hogy szinte megtagadta, zsenégnek nevezte, egy-egy megoldását vállalhatatlannak bélyegezte. Azaz tulajdonképpen a szerző maga került szembe saját munkáinak történetiségével: ami történetileg jelentős, az lehet túlhaladott, ami viszont friss, újszerű, az lehet jelentéktelen. A 2009-ben, voltaképp az első Hamlet-könyv megjelenésének negyvenedik évfordulójára kiadott *2 és fél töredék Hamletnek* című kötet egyenesen versenyzeteti a régi és az új verseket: balra a korabeli kötet versei, jobbra pedig az azokhoz írt, azokat kommentáló, kiigazító új versek sorakoznak. Alighanem arról szól ez a játék is, hogy a szerző az olvasói figyelmet a ma már klasszikusnak számító, minden magyar verskedvelő által ismert régi kötetéről az újabbak felé fordítsa – mert ezek, nem nehéz észrevenni, sokkal kevesebbekhez jutnak el, sokkal kisebb kritikai visszhangot keltenek, eseményjellegük pedig már alig-alig van. „Rossz ízlésre vall, ha valaki az ilyet szereti” – írja például a *Koan II.* margójára, ami, úgyszólván, felszólítás az újabb művek meg- és persze elismerésére.

Az *Egy talált tárgy megtisztítása* ehhez képest kevés támadást kapott a szerzőjétől, és ennek az lehet az oka, hogy amíg az első kötet a líraiságra helyezte a hangsúlyt (bár épp az imént is idézett koanok már más irányba mutattak akkor is), a második kötetből kezdődően a gondolatiság, a filozofikusság vette át a főszerepet – ezeket a szövegeket már nem lehetett lírainak nevezni, ahogy aztán a soron következőket is csak nagy ritkán, megkötésekkel, feltelekkel. Lírainak a különböző hangulatokkal dolgozó, a hangulatok mögötti érzelmekre fókuszáló költészetet nevezem én is, intellektuálisnak pedig azokat, ahol a nagyvonalúan filozófiainak nevezhető problémák kerülnek az előtérbe, ahol egy-egy gondolat a fontos. Ez a gondolat kapcsolódhat az élet és a világ nagy problémáihoz éppúgy, mint a nyelv vagy az irodalom mibenlétének kérdéseihöz, ezek kritikájához, magának a versnek a létezéséhez. Az *Egy talált tárgy...* neoavantgárd ihletettséggű tömbje ez utóbbiakat járta körül, ezekről gondolt és mondott a hetvenes évek Magyarországon forradalminak bizonyuló dolgokat: a jelversek, a totó-jelek és a sakk-jelek vagy épp az ábécén kívül eső nyelvi jelek (a zárójel és társai) segítségével tudott épp a lírai költészet válságáról, folytathatatlanságáról, illetve az irodalom

nyelvi kereteinek szűkösségéről beszélni. Arról a kérdésről, hogy miért van egyáltalán a vers. Minek verset írni? Minek olvasni? Mi a vers? Mitől vers a vers?

A hetvenes évek közepén, amikor naponta írt 10-15 vagy még több szonettet, amikor, Szigeti Csaba szavaival, tömegtermelésre állította, sportteljesítménnyé degradálta a szonettet (Sz. Cs.: *Transz, Tisztatáj*, 1988/12., 32.), amikor a szonettek egy része épp arról szólt, hogy mennyire nem akar szonettet írni és egyáltalán verssel foglalkozni, ugyanezt a kérdést feszegette tovább. Megpróbált elfordulni egy bizonyos vershagyománytól, egy verses konstrukciótípustól, és odafordulni egy másik verses konstrukciótípushoz. Amikor pedig ezzel egy időben beindult a rendkívüli szövegtermelés, ami évi 3-4, sőt nem ritkán 5-6 könyvet jelentett, és ami egészen az utóbbi évekig tartott, megint csak a szöveg határait, a műalkotás értékére, az írás és az olvasás értelmére kérdezett rá. De mint a jól ismert svéd gyerekversben a bélyeggyűjtő kisfiú, akinek az apja egyszer három szatyor bélyeggel jön haza, úgy járt a Tandori-életművet követni próbáló olvasó: onnantól a legtöbbször „nem gyűjtötték” a Tandori-könyveket, azaz nem olvasták őket, vagy csak keveset közülük. Vagy egy másik, talán ennél is rosszabb hasonlattal élve: a műtét sikerült, de a beteg meghalt, azaz az irodalomról zajló végtelenített beszéd, mely az örökölt irodalmiság kereteit igyekezett felszámolni, végső soron, legalább saját világában, felszámolta a meghaladni vágyott irodalmat, de saját olvasóit is. Az olvasók nem követték Tandorit ezen az úton. Ezt végül, mára, maga a szerző is belátta, ahogy például a 2010-es *Kényszerűen* című verse mondja: „A költészet hasztalan. (...) Hasztalan. Csak haszna van” – a szójáték mögött mintha az lenne: csak a megélhetésért érdemes csinálni, másért, az olvasókért vagy bármi hangzatosért nem.

A *Kényszerűen*-ben ugyancsak megtalálható „Minek csinálom?”-kérdés persze végigkíséri az elmúlt ötven évet – ha az életmű egységét szavatoló érveket keresünk, ez például biztosan köztük lehet. Közismert, hogy már az első kötetek a lezárás, a Rimbaud-i gesztus ismétlésének lehetőségével játszottak, aztán az 1978-as *Még így semben* is ott van ugyanez a kérdés: „»Miért csináljuk?« Hány s hányféle választ / tőr e kérdés, mely maga: túrhetetlen” („*A nyugalom pillanata: bizonyos nyugalom biztos halála*”) – de ami akkor még indulatos felvetés (az indulatra utal a „túrhetetlen” szó), az utóbbi évtizedben már az elkeseredés, a belenyugvás vagy a teljes kiábrándultság hangján szólal meg. A 'kényszerűség', a szenvedés, a hiábavalóság mostanra kézzel fogható változásokat hozott: az életmű bővülése lassult, a publikációk száma csökkent, és immár öt éve nem jelent meg új Tandori-verseskötet. A tudatos elhallgatás, amiről ez az életmű oly régóta és oly sokat beszélt – sokszor épp a róla való beszéddel akadályozva meg a megvalósulást –, most újra lehetőséggé vált. Ahogy a szintén 2010-ben megjelent *Még mit mondhatnak?* mutatja a belátás és a feladás keserűségét és indokoltságát: „Mit próbálhatnak. / És kinek. És így minnek. / Most meghallgatják? / Ha nem olvasták. / Hol megírtam. Versemet”.

Drámáinak látszik, de kicsit megmosolyogtató ez a panaszos hang, a szerző panaszkodása arról, hogy nem vagy csak kevesen olvassák a műveit. Azért megmosolyogtató, mert egyrészt ez irodalomtörténeti klisé, majd mindenki elégedetlen a ráirányuló figyelemmel, másrészt azért, mert Tandori igazán sokat tett az olvasók elriasztásáért, elvesztéséért. Ugyanakkor, tudom, nehéz dilemma ez: mennyire lehet a szerző tekintettel az olvasókra és az olvasói igényekre? Szabad-e kompromisszumokat hoznia azért, hogy olvassák? Ha nem hoz kompromisszumokat, illik-e panaszkodnia?

Lassan negyven éve zajlik a beszélgetés ezekről a kérdésekről a Tandori-életművel kapcsolatban, sokszor csak szóban, de nemritkán írásban is. Farkas Zsolt a kilencvenes évek elején mondta ki az azóta a költő életművére bélyegként ráragadt mondatot: „Az ÉLET rövid, Tandori hosszú” – és azt kell mondanom, a jelen állás szerint Farkas Zsoltnak lett igaza, és ezt, például az iménti keserű idézetekkel, mintha maga Tandori Dezső is elismerné. Nyilván bántónak és igazságtalannak érzi, de kénytelen belátni: végérvényesen eltört valami.

Nem ma kezdődött ez a folyamat, hiszen már Farkas tanulmánya is ezt a problémát járta körül. Tandorinak lett volna alkalma szembenézni mindezzel, és voltaképp meg is tette, de rossz válaszokat adott. Tudjuk, a 'nem olvasnak'-problémára azzal válaszolt, hogy még többet írt, még többet ismételte önmagát, és még többet beszélt az önisméltések szükségességéről. Szerinte azért volt erre szükség, hogy ha itt vagy ott nem, akkor majd amott elolvassák, amit mondani szeretne. Aztán ha amott sem olvasták, lett egy negyedik, ötödik, hatodik ismétlés is – amit nála egyébként már az 1970-ben írt Hérakleitosz-vers tanulmányai mentettek: nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba lépni, magyarán a kétszer vagy többször mondott *ugyanaz* nem ugyanaz, már maga az ismétlés gesztusa megváltoztatja a jelentést. És persze az is kérdés, valaha is csinálta-e Tandori ugyanazt, követte-e az általa előállított mintákat, vagy mindig módosított rajtuk, esetleg mindig újakkal jött-e elő.

De ha lehet is poétikája az önisméltéseknek, ha lehet is a 'mindent leírás'-nak és a mindent publikálásnak ideológiát gyártani, ezekhez okos magyarázatokat keresni, ha el is lehet mondani, miként működik az ismétlések technikája, milyen lehetőségeket nyit a variációs lehetőségek végigskálázása, milyen filozófiai háttére van 'az ugyanaz sohasem ugyanaz'-elvnek, ha lehet is azt mondani, hogy mindez magáról az irodalomról, a versről szól, egyfajta meta-poétika – mégiscsak másért örülünk neki. Másért örülnénk. Aminek örülünk, az például a *Londoni Mindenszentekben*, *A Semmi Kézben*, az *Egy lélekcsel*, *egy testcselben* – tehát mégiscsak azokban a versekben található, ahol a líra szólal meg. A líraiság pedig ebben a költészetben a halálhoz, a hiányhoz, a nosztalgiához kapcsolódik, és még akkor is ez a maradandó, ha minden, ami a líraiság felé vezet, ami kitárulkozásnak látszik, az épp az önreflexiók miatt alárendelődik a gondolkodásnak. Ugyanígy: amikor történetet, azon belül is halál-történetet mesél el a versben, hiába penget egészen érzelmes romantikus húrokat, jellemzően nem az érzelmi azonosulás a tét, hanem az írás mint a gondolkodás gesztusának felismerése. Mégis ezt a legjobb olvasni. Még akkor is, ismétlem, ha az intellektuális érdeklődés mindig nagyobb és előrébb való ebben a költői világban, mint az érzelmek lírai megragadása.

Azt állítom tehát, hogy jobb válasz lett volna a kevesebb, a megszerkesztett, az át gondoltabb publikációs gyakorlat. Ha lett volna ilyen, akár egy jó kiadónak, akár egy jó szerkesztőnek köszönhetően, akkor most bizonyosan nem afelől kellene keseregni, hogy hová lettek Tandori olvasói, és miért kerülnek évről évre más, kisebb kiadóhoz a kéziratjai. Ahogy már említettem, a hetvenes évek második felében volt az első nagy menet: akkor öt év alatt 23 Tandori-könyv jelent meg, de a kilencvenes évek végén, ha oldalakban nem is, de számosságban még erre is rá tudott licitálni: akkor öt év alatt 27 könyvet jegyzett. Ezt nevezem a problémára adott rossz válasznak, mert ezzel megint csak zavarba, lehetetlen helyzetbe hozta, bizonyára le is rázta magáról a kevésbé hűséges és kitartó olvasóit.

És az is rossz válasz volt, hogy ezzel párhuzamosan elkezdődött a vitája a kritikával. Könnyű belátni, hogy senki sem ír mindenről, amit olvas (bár: ki tudja), ám a dolog alkalmasint fordítva is igaz, hisz a kritikus néha olyasmiről is ír vagy pláne beszél, amit nem olvasott. Tandori esetében ez a probléma különösen élesen jelentkezik (lehet-e egyáltalán írni róla, ha nem olvastunk 'mindent?') – és épp az elolvashatóság kérdésének felvetésében volt Farkas érdeme –, mivel az életmű, és nem is csak a terjedelme miatt, már-már átláthatatlanná vált. Farkas Zsolt az (el)olvashatóságra, és az ebből következő alulinformáltságra kérdez rá, amikor azt mondja: „Tandori általános kritikai értékelése nem téved, amikor a legnagyobbak között tartja számon, de, hangsúlyoznám, ezt inkább csak elhiszi, mint megvalósulni látja” (F. Zs.: *Mindentől ugyanannyira*. Bp., 1994, 156.) Szerinte az életmű átláthatatlansága miatt meggyőződni erről senki nem tud, ezért szinte mindenki elhisi a recepció 'előmunkásainak', hogy Tandori miben és miért kiváló.

Egyébként a Farkas Zsolt írására elsőként reagáló, és annak beszédpozícióját határozottan elutasító Szilágyi Márton is elismerte (mit tehetett volna mást?), hogy az elolvasha-

tó könyvek száma meglehetősen szűkre szabott (az élet rövid), ám szerinte tarthatatlan az ebbe belenyugvó kritikus attitűdje: „csak egyet tehetünk: ne adjuk fel a reményt, hogy egyszer majd mindenre sort kerítünk” (*Nappali Ház*, 1994/3., 139.). Szabó Szilárd pedig egyenesen úgy fogta fel ezt a sajátos olvasói pozíciót, hogy a szerzőt afféle szuperolvasóvá és -értelmezővé tette meg, mondván, a szerző az egyetlen, aki végigolvasta az életművét, azaz ő ismeri a legjobban, és ebből következően egyben a legkompetensebb annak megítélésében. Ezzel meg is született a Tandori mint Tandori-kutató metafora: „Tandori műveiről csak Tandori beszélhet hitelesen” (Sz. Sz.: *Az egyetlen töredékei*. Tatabánya, 2000, 92.).

Bármilyen hihetetlen, úgy tűnik, ez a szerep magának Tandorinak is megtetszett, és odáig ment, hogy minősíteni kezdte a kritikusait, vagy épp előszót írt a munkáiról szóló kötethez. Előbbire a legjobb példák a 2003. decemberi *Beszélőben* és a 2004. februári *Forrásban* megjelent esszék. Mindkettőnek Payer Imre néhány hónappal ezek előtt, a *Bárka* 2003/2-es számában megjelent, amúgy nagyon is visszafogott hangú, és nem annyira az értékelésre, mint a megértésre hangsúlyt helyező tanulmánya adott apropót. Tandori nem is csak Payerrel vitatkozik – „talán nem is Payer beszél Payerből” –, ehelyett állítólagos kirekesztettségének és szándékos alulértékeltségének okait kutatja, számos, a Tandori-kritikában gyakran előkerülő megállapítást kommentálva, szája íze szerint kiigazítva. Tandori legfőbb érve a vitában mégis az előző bekezdéshez kapcsolódik, amikor is arról beszél, hogy mivel (szerinte) a kritikus nem olvasta életművének ezt vagy azt a részét, illetéktelenül nyilatkozik arról is, amit olvasott: „Payer, véleményem szerint, egyelőre nem bizonyult alkalmasnak dolgaim érdemi tárgyalására” (*Beszélő*, 2003/12, 44.). A szerző persze azt tesz, azt mond, amit akar, de magam szereptévesztésnek érzem a kritikus minősítését vagy egyenesen eltanácsolását az életmű tárgyalásától, pláne a szépirodalmi szövegekbe szöve mindezt. Egyébként is: ki lenne alkalmas? Úgy értem, magán a szerzőn kívül.

Doboss Gyula talán alkalmas, legalábbis az ő, 2003-ban megjelent, amúgy valóban hasznos és érzékeny, a *Költészetregény* címet viselő, Tandorit olvasó könyve előszavából ez derül ki. A vállveregető előszót ugyanis, egészen egyedülálló módon, maga Tandori írta. Szereptévesztés, mindkét részről. Nyilván a kritikus is téved, amikor a szerzőtől vár visszaigazolást, mintegy az ő jóváhagyására utalja a saját munkáját – de, mondanám, rossz ízlésre vall, hogy ebbe a játékba a szerző is belemegy. A mintegy tizenöt oldalnyi előszó ráadásul azzal az ironikus sorral zárul, hogy „Tanár Úr, készültem!”, és csak arra tudok gondolni, hogy ebben a leosztásban is a szerző a tanár, a kritikus pedig a rossz tanuló. Már megint.

Az imént említett Tandori-írásokban ráadásul még egy összeesküvés-elmélet körvonalai is feltűnnek. Azt feltételezi ugyanis, hogy sorsáról az 1979-es siklói találkozó résztvevői döntöttek, akik akkor és ott elhatározták, hogy a későbbiekben a prózát kell nagyobb figyelemmel követni, és azt is, a prózaírók közül kiket. Innentől pedig őt és a költészetét elhallgatták, a prózájáról pedig tudomást sem vettek. Ez a furcsa magyarázat új elem volt a Tandori-önértelmezésekben. Az korábban is előfordult, hogy az ő igényéhez képest csekély kritikai visszhangot vagy a kritika fanyalgását a meg nem értéssel, az életmű megkövetelte olvasói munka hiányával vagy más külső okokkal magyarázta, ám az új elem, hogy mindezt bizonyos kritikus körök tudatosságában, évtizedeken átnyúló manipulációjában látja. Az ellenfelet néven is nevezi: szerinte Balassa Péter volt a siklói találkozó meghatározó szónoka, és így a sorsáról döntők vezetője: „Kimondottan vesztesnek szavaztak meg.”, „Nem kellett.”, „Nem voltam kanonizálva. Siklós elintézte.” „Magam azóta sem tudtam-tudok visszatérni a diskurzusba” stb. (*Forrás*, 2004/2., 30–31.).

Mindezt csak az újabb hibás, az olvasókat inkább elriasztó döntések illusztrációjaként hoztam szóba. Olyan döntések sorában, amelyekkel sehová sem jutott, amelyekkel biztosan nem segítette a művek befogadását, olvashatóságát, és ami még fontosabb: a művekről folyó nyílt beszélgetések elindulását. Nem segítette megtalálni írásművészetének középpontját, központi helyét vagy magaslatát, ahonnan az egész belátható lenne. Az ő

javaslatai szinte mindig az aktuálisan legújabb szövegeire estek, de ezek a javaslatok nem összeegyeztethetők az olvasói tapasztalattal. Persze az is lehet, hogy még sincs ilyen központ, csak részletek, egymás melletti életmű-darabok vannak, melyek között nem is érdemes hierarchikus viszonyokat keresni. Ha ebbe az irányba gondolkodunk, akkor is találhatunk kapaszkodókat, kezdve a töredék és a töredékesség fogalmától az első kötet sokat idézett két során át („Aki elveszti egészét, / megleli részleteit.” – *Egy sem*) a legutolsó időszaknak a töredéket előtérbe állító, aforizmatikus szövegeiig.

Az azonban biztos, hogy ez a minden ünneplést és nagyrabecsülést megérdemlő és remélhetőleg meg is kapó költészet, ez az egészen egyedi költői világ csak akkor tud élő maradni, ha a szakma megvonja az egyes pályaszakaszok mérlegét, azaz ha kiemel-kiválogat olyan szövegeket, melyeket az életmű fő műveinek lehet nevezni, és ezzel párhuzamosan megnevezi a tévutakat és a zsákutcákat, a rossz döntéseket, a sikertelen, túlírt vagy épp kidolgozatlan műveket is. Ha valaki engem kérdezne, a rendszerváltás utáni évtized versesköteteit emelném ki, *A járóbeteg*, *A Semmi Kéz*, a *Vagy majdnem* az verseit, illetve ennek az időszaknak a kisregényeit, a *Döblingi befutót* meg az *És megint messze szállnakot*. A kétezres évek lóverseny, zenes, kártyabajnokságokat leíró prózájától viszont mindenkit óva intenék. A kettő között pedig még rengeteg más könyv is van, drámák, esszék is, és tudjuk, több mint száznál van szó. Számomra a verseskötetek tűnnek maradandóbbnak, olvashatóbbnak, a nagyobb regények, mint amilyen a *Sár és vér és játék* vagy az *Egynyári vakjátzsma*, felejthetőnek és felejtendőnek. De a fontos az, hogy legyenek ajánlatok, és azok ne a szerző ajánlatait és értelmezéseit kövessék – abból nem jöhetünk ki jól. Abból sem mi, sem ő, sem a művei nem jöhetnek ki jól.

Herakleitosz hajói

Ötödik szöveg / 10. sz

Zoliban,

Jó Barát, 08 08 02 és

perceffer,

Pécs szomorú!!! De a levél többi része nekem öröm, olyan, hogy kedves Leveledet az itteni örökgyűjteménybe rakom, medvék mellé. Ó, Istenem! Néha érezni, érdemes. Majd látni fogod, 2009-re gyártogatom a - leoninusos mottójú - kicsiny aforizmagyűjteményt, élménytörredékekkel...a Lapba, nem lesz sok...és ott Miattatok módosítottam egy keseményes megjegyzést, jelezni fogom. Boldog vagyok ily téren ezzel, akkor.

Leoninus, persze, de ahol a rigmus miatt kell (bocs., a versritmus okán), ott maradjon í, jelöltem.

Mennyi idő telt el, mennyi eltelt!

Aztán, ígérem, abba hagyom a leoninus-ban-ben-beszélést. házatok??

Nálunk ez lakásdarabokból áll, és messze nem ház. De egy vicc, hogy pont "a" konyha és "a" fürdőszoba használhatatlan. Szerencsére (értékelni fogod) van ragyogó gázos, van vizes mesteremberünk is. Pesten óriási szó! Nem is nyúz meg.

Vacakolgotok közben, de a lényeg: ^{nyáron 2008!} 4 verset "kellett" írnom, egyet Nektek, egyet Juhász Teriről, egyet stb., meg még egyet. Nekem már ezek a kis lelki virtuózkodások jelentik a vitézkedést; nem vigéckedem. Fordítás is volt 2 jó: egy medvés klasszikus meg stb.

Egészségemért rettegek! Ezt tudod. Szervezetem belülről, autók kívülről, haha. Zoli, csináljátok, ism. jaj Pécs...

Az én aforizmás (szikár) írásom aug végén küldődik, és 2009-re, amikor befér. Baráti szívvvel üdv.

(Zoli) DEISSO

perceffer

Kedves Zolikám, ezer-igyelemű ember! Plusz, hogy gyönyörűen
értékeled szerény dolgaimat, hála ég, hogy a rajzolatok
ehhez-ahhoz eljutnak jól, s nem akármikhez, nyilván.
Keserűt boldogan írtam, sok friss beszélg. volt köztünk.
Jakor hozod, s jól, két decemberi (körményi).

2009 meg tavasszal újabb Jelenkor-ünnep nekem.
A Városnak jobbakat, Neked házad örömét, szép lapokat, mint
az októberi, kész gyönyörűség, végigmentem rajta!!
Drukkoljunk az országnak (benne magunknak, mind).

Kösz és kösz és kösz újból,

baráti szívvel

TD-d

J. Dem

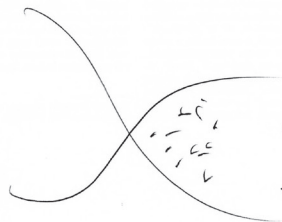
08 10 19

290825.
Szoblatáron,
er so jó círl
Ez az a fel. megálló
van értelme!
re (No) több ak,
me, Tóth's Fesene
(Várográdi u. eleje,
inkább, megles)
Hajir-PEG!
Wendell TD-d

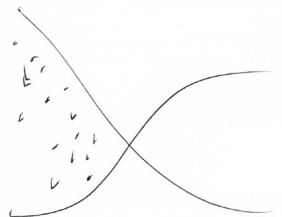
Francia a felismerit! Na a nyugatit!

Wacc! Prout!

2009

A elment 100

A 1000